

Om ingen tar bort skräp är snart en stad förstörd

Kvindetid genbesøgt hos Julia Kristeva og Maja Ekelöf

“Det finns ingen som har tid”

Edith Södergran [citeret af Maja Ekelöf]

Findes der mere end én tidserfaring? Svaret er ja, hvis vi spørger filosofihistorien.¹ Og i 1970'erne bliver de forskellige erfaringer af tid også et kønspolitisk spørgsmål. Indtager kønnene forskellige pladser i vores begreber om tid? Og hvad hænger disse placeringer i så fald sammen med?

Det er store spørgsmål, der søges besvaret af så umiddelbart forskellige feministiske teoridannelser som den marxistiske (Dalla Costa og James; Federici), psykoanalysen og den gynokritiske metode, men en tænker, der samler det hele, er Julia Kristeva, der i sit essay “Kvindetid” fra 1979 på forbløffende lidt plads og med revolutionær energi faktisk får redegjort for de fleste facetter af den kønnede tidserfaring. Dén tekst er i sig selv et genbesøg værd, men her skal det ikke mindst også handle om, hvordan de i virkeligheden mange forskellige tidsligheder, som Kristevas essay forbinder med en kønnet erfaring, artikuleres og forhandles i den del af 1970'ernes skønlitteratur, der er skrevet fra et kønnet perspektiv.

Mit eksempel er den svenske forfatter Maja Ekelöf, idet samtlige af den kvindelige tidserfarings problemer (og måske også muligheder) er repræsenteret i hendes skelsættende værk fra 1970, *Rapport från en skurhink* [*Rapport fra en gulvspand*]. I 1970 vandt *Rapport fra en gulvspand* forlaget Rabén och Sjögrens pris for årets bedste politiske roman, og Maja Ekelöf fik udbetalt den svimlende sum af 25.000 kr., hvilket for hende svarede til to årslønninger. *Rapporten* blev udgivet og blev en uventet bestseller i Sverige og hurtigt også udgivet i Norge, Danmark og Finland, hvor den også kom i adskillige oplag. Maja Ekelöf blev simpelthen berømt som “den skrivende rengøringskone”.

Rapporten er en slags dagbog, der skildrer Maja Ekelöfs hverdag som enlig mor til fem børn med et kraftigt underbetalt rengøringsjob, men underligt nok er værket

stort set uberørt af litteraturforskningen, endskønt det fik så meget opmærksomhed, da det udkom. I 2022 udkom Nina van den Brinks *Jag har torkat nog många golv: En biografi om Maja Ekelöf*, men den handler om Maja Ekelöfs liv og får desværre ikke taget livtag med det litterære. Annika Olssons afhandling: *Att ge den andra sidan röst: Rapportboken i Sverige 1960-1980* inkluderer Ekelöf, men har et skarpt fokus på rapportbogen som genre, der skygger for mange andre af *Rapportens* aspekter. Og der burde virkelig skrives meget mere om *Rapporten*. Ikke blot er det en bevægende og enestående rå bog. Den er også et radikalt eksempel på, hvordan Kristevas begreb både intervenserer i og bestemmes af den historisk lineære orden: På tekstens *indholdsmæssige* såvel som *formelle* niveauer. Kvindetiden antager simpelthen både æstetiske såvel som kropslige dimensioner, når der skrives fra gulvspandens bund, og hvad der sker, når vi læser Ekelöf med de kristevaske temporaliteter som filter, er, hvad denne artikel handler om.

Kristevas kvindetid

I 1979 udgiver Julia Kristeva sit essay "Les temps des femmes"² i Université de Paris VII's skriftserie *Cahiers de recherche de science des textes et documents*. Det er et lidet spektakulært sted at udkomme med en sådan bombe af en tekst om feminismens historie og skismaer, men hvis Kristeva havde forestillet sig, at teksten primært ville blive læst af kolleger i nærområdet, tog hun fejl. Allerede i 1981 udkommer den i USA forsynet med en *tongue-in-cheek* introduktion af ingen ringere end Alice Jardine, der ikke blot er en af medgrundlæggerne af *Women's Studies*, men også introducerer *French Feminism* i USA. Jardine forsøger at forsikre de amerikanske feminister om, at Kristeva for det første ikke er så svær at læse, som man umiddelbart får indtryk af, og, for det andet, at de udsagn, der virker lidt *off* i hendes tekst, er forbundet med dens franske kontekst.

Og Kristevas feministiske filosofi lander da heller ikke just blødt på den anden side af Atlanterhavet. Senere bliver hun taget grundigt ved vingebeinet af både Butler og Spivak,³ der kritiserer dele af hendes teoridannelse for henholdsvis homofobi og eurocentrisme. Der er i brede kredse simpelthen enighed om, at hun, i lighed med Virginia Woolf, slet ikke er feminist, men dén diskussion er ikke vigtig nærværende sammenhæng, hvis overhovedet. Det, som gør Kristevas essay interessant i dag, er dets beskrivelse af det, hun kalder kvindetid, et mangefacetteret begreb, der både indeholder en diagnose og en slags utopi.

Kristeva skelner i sit essay generelt mellem to former for tid. Den lineære, historiske tid, der er progressiv, målrettet og formet i patriarkatets, det transcendentale subjekts billede. For læsere af Ursula le Guins bæreposeteori også genkendelig som jagtens/drabets tid,⁴ for læsere af Virginia Woolf er der tale om krigsbegærets og "processionens" tid.⁵ Den lineære tid har med andre ord økonomisk ærgerrighed, vold og krig som drivkraft. Og så er den selvfølgelig også, i marxistisk forstand, *produktionens* tid, hvor det gælder om at maksimere profitten ved at købe billigt og sælge dyrt.

Den anden tid, som kan samles under navnet kvindetid, har Kristeva for så vidt flere navne for. Dels kalder hun den, med et lån fra Nietzsche, *den monumentale tid*. Den monumentale tid er monumental, fordi den former den kollektive erindring:

Det, der ikke forsvinder i historiens glemsel. Men den er ikke desto mindre reproduktionens ahistoriske tid, der er forbundet med bestemte sociokulturelle grupper – for eksempel kvinder – for hvem tiden erfares ud fra cykliske principper frem for linearitet, eller hvad Kristeva også i andre sammenhænge kalder *chora*. Artens videreførelse er kvindens domæne, mens manden skaber den historiske udvikling. Det er patriarkatets bærende struktur.

Nu kunne man så tænke, at målet for kvindernes emancipation må være at træde ud af den cykliske/reproduktive mølle. Men så enkelt er det ikke. For det første er kvindens sammenhæng med den cykliske, reproduktive tid ikke bare en falsk repræsentation, der skal knuses. Kropsforskellighed medfører forskelligt funderede erfaringer. For det andet er det, ifølge Kristeva, den tidlige kvindebevægelses største fejltagelse at ville emancipere sig *ved at tilslutte sig patriarkatets produktionsorienterede og krigeriske march fremad*, idet denne march er én-kønnet, skabt i mandens billede og ikke levner plads til andet end dette billede. Kristeva er meget tydelig på dette punkt: Der bliver ikke plads til kvindernes tid, hvis de træder ind i den allerede foreliggende patriarkalske magtstruktur. Lige meget om de bliver læger eller statsministre, så er tempo og retning styret af den lineært-progressive magtkamp. Denne form for feminism kan man også kalde rettighedsfeminisme, og Kristeva er naturligvis ikke modstander af ligeret – opnåelse af rettigheder er bare ikke det samme som ligestilling.

Efter den første kamp for lige rettigheder følger i 1960'erne, hvad Kristeva ser som kvindekampens anden bølge. I denne afvises den patriarkalske struktur fuldstændig, idet kvindekampen kommer til at indebære, at man simpelthen nægter at indgå i denne struktur. For eksempel ved at afvise det heteronormative ægteskab eller forsøge at finde et andet, hidtil u-repræsenteret (kvinde-)sprog (*écriture féminine*). Ej heller denne løsning – at flytte i lesbisk bofællesskab, skrive romaner som forstyrrer fallogocentrismen eller evt. at blive terrorist (Kristeva nævner Ulrike Meinhof som et eksempel på kvindernes forsøg på at melde sig ud af strukturen) – fører til egentlig frigørelse af kvinderne. Problemet er, at den er gal med selve den symbolske kontrakt – reproduktionen/det cykliske er fraværende i den symbolske orden, hvorfor kvindernes tidserfaring aldrig kan komme til orde, hverken i samfundet eller den symbolske orden, som samfundet er grundlagt i. Så hvad må der til?

Kristeva har ikke en kanin, hun kan trække op af hatten, men slutter med en form for atopisk ønske for kvinderne, der på en eller anden måde må forene: “insertion into history and radical refusal of the subjective limitations imposed by this history’s time” (s. 19). Den historiske tid skal blive en tid, der inkluderer uendelig forskellighed, hvilket klart nok hverken lader sig gøre i et hegeliansk eller marxistisk perspektiv, men til gengæld ville iværksætte en: “new order [where] the very dichotomy man/woman as an opposition between two rival entities may be understood as belonging to metaphysics” (s. 33). En ophævelse af køn som dikotomisk, metafysisk kategori med andre ord, hvilket i øvrigt er en utopisk impuls, der synes at være beslægtet med senere og mere queer kønsteori, som den vi finder hos eksempelvis Jose Esteban Muñoz.

Begrebet kvindetid indeholder således både en diagnose og en (atopisk) utopi. Kvindetid er på den ene side en særdeles virkelig erfaringskategori for den socialgruppe, der er involveret i det reproduktive arbejde – både på det egenkropslige og

det relationsmæssige plan. På den anden side findes kvindetiden ikke, den er ikke en del af den symbolske kontrakt, der er ikke plads til den. Alligevel *må* den kunne findes ud fra et tidsfilosofisk perspektiv. Og det er her, Maja Ekelöf springer op som en trold af en æske.

Maja i papkassen

Maja Ekelöf læser ikke fransk filosofi, endskønt hun læser hele tiden. Ikke desto mindre kan de tidserfaringer og tidsrefleksioner, som vi finder i *Rapport fra en gulv-spand*, med fordel læses som en litterær prisme for Kristevas analyse.

Hos Maja Ekelöf er kvindetiden et mangehovedet uhyre. Først og fremmest er den det reproduktive arbejdes tid. Oplevelsen af, at alle dage er ens: sove, spise, cykle, gøre rent, sove, spise, cykle, gøre rent. Der er udmattelse, håbløshed, smerter, bekymringer. Passe børn, passe ældre, skrælle kartofler, plukke bær i skoven, gå til læge og på socialkontor. Men udenfor dette findes verdens gang. Den lineære tids march fremad. Og denne tid slår også hele tiden ind i Majas⁶ hverdag. Hun følger ivrigt med i radio, tv og aviserne. Hun læser al den politiske og historiske litteratur, hun kan låne på biblioteket, og specielt interesseret er hun i de globale konflikter.

Dagbogen strækker sig fra side 65-69 og er præget af krigen i Vietnam, Seksdageskrigen og en håbefuld og solidarisk optagethed af 68-bevægelsen, protesterne, de sorte pantere, de unges kamp og håb om global solidaritet og revolution. Maja skriver om det hele og funderer over, hvilken rolle hun kan have at spille i al denne elendighed, over for hvilken hun føler et stærkt ansvar. Samtidig befinder hun sig midt i udviklingen af den svenske velfærdsstat. Hun går på aftenskole, får mulighed for at søge om socialhjælp. Men hvor meget hun end får gavn af disse tiltag fra *folkhemmets* side, kommer velfærdsstatens udstrakte hænder med en pris, der skal betales, hvis man griber efter dem. Der er ydmygelser og kassetænkning og ingen forståelse for, hvordan Majas tid og liv er skanderet. Der findes ingen Maja – kun et socialt tilfælde. En dag efter Maja har været på socialkontoret for at bede om hjælp til et par vinterstøvler til en af sine drenge, og socialkontoret foreslår, at hun anskaffer et par *slamkrypare*,⁷ som er billigere end læderstøvler, drømmer hun dette:

“ En natt vakendrömmar jag att jag kryper ned i en stor papplåda. Där dör jag. Utanpå papplådan har jag i förväg skrivit med snygga bokstäver

Tack för ALL hjälp.

Ett socialfall

Jag ser minen på assistenten när han öppnar lådan och finner en död människa i den. Såna tankar har jag natten före ett social-besök. (s. 10)

Dette beskriver selvfølgelig en erfaring af “negativ” kvintid, men drømmen kunne også have været en beskrivelse af en performance: Det er en handling. Man ser for sig, hvordan Maja kravler ned i en stor papkasse og lader sig aflevere på socialkontoret som død krop. Og man kan faktisk betragte hele bogen som en handling, en tids- og kropsbundet handling, men også en handling, der gør den reproduktive

tid og den lineære tid til noget, hvis former man kan vise frem og arbejde æstetisk med. Der findes også små, små spor af en anden af Kristevas kvindetidserfaringer: Det monumentale, det fortsættende, det udelte – *chora*, hvortil kommer en ukuelig tro på skriftens og litteraturens politiske muligheder, der ikke har noget med *écriture féminine* at gøre, men måske snarere ligner Kristevas atopiske “utopi” om at omforandre den symbolske orden. Men bogens rytme og puls er i første omgang først og fremmest bestemt af dens primære tidserfaring – og det er det reproduktive arbejdes.

Det reproduktive arbejdes litterære form

“ 8/2 -66

Jag har inte skrivit på en månad. Det är så kallt och hemskt. Varje dag oroar jag mig att någon ska frysa ihjäl. Det har hänt i vinter att så har skett. (s. 30)

“ Uden at være original eller dyb bæres bogen oppe af en god portion sund sans, ukuelig livsvilje og et kraftigt engagement i samtidens sociale og politiske problemer. En særdeles fængslende bog, hvis spredte præg opvejes af dens umiddelbare varme og livsnærhed. Vil næppe få de mange læsere, men bør nå vidt omfang. (Lektøruddtalelse på den danske oversættelse af *Rapport från en skurhink*, 1972)

Som den danske bibliotekslektor påpeger, har *Rapport fra en gulvspand* et “spredt præg”. Som den enlige forsørger til fem børn forsøger Maja Ekelöf at skaffe brød på bordet ved at gøre rent om natten. Det er et ubegribeligt hårdt slid, og pengebekymringer fylder meget i de optegnelser/dagbogsnotater/digte og læserbreve, som hun skriver på i fire år og ender med at sende ind til den romankonkurrence, som hun vinder. Rapporten (eller dagbogen, som hun selv kalder den) er skrevet i proletarens nat (Se Rancière 2012). Hun “stjæler” brugt kopipapir på de kontorer, hvor hun arbejder og skriver derhjemme i hånden, når hun ikke er for udmattet, men da det viser sig, at romankonkurrencen kræver et maskinskrevet manuskript, må hun simpelthen låne skrivemaskinerne på de kontorer, hvor hun gør rent:

“ Manuskriptet till “En städerskas dagbok” är snart klart. Jag håller på att maskinskriva det. Är framme vid de sista pappersarken nu – – – Jobbigt har det varit att vara kontorsfröken, när man inte skrivit maskin förr – – – Jag har tjuvlånat maskiner på arbetet. Skrivit ett par ark på en maskin och ett par på en annan (så att de inte skulle slitas ojämnt). Jag vill inte fråga om jag fick låna någon. Då hade svaret blivit NEJ. Det är jag säker på. (s. 184)

Maja må skrive i den tid, der ikke findes, og har tydeligvis dårlig samvittighed – både over at tage brugt papir og brugte kuverter med hjem fra kontorerne (kuverter som hun genbruger, når hun indsender et af sine talrige læserbreve til aviserne) og over at slide på skrivemaskinernes farvebånd. Hun er sikker på, at hun vil få NEJ, hvis hun spurgte, om hun måtte tage det, som funktionærerne har smidt ud eller ikke bruger. Hun føler sig som en tyv: en skam, der på et senere tidspunkt skal forvandle sig til en revolte mod straffesystemet som sådan.⁸

Majas dagbog er, som det fremgår, blevet til under ganske bestemte omstændigheder, og den er følgelig også ganske "spredt" i den forstand, at der ofte er lange pauser imellem optegnelserne. Nogle gange er hun simpelthen for træt til at skrive. Andre gange har hun for ondt i hænderne til at føre pennen, og disse omstændigheder bliver meget konkret og fysisk mærkbare i notaterne, der tydeligvis ikke er "renset" for deres umiddelbare nedskrivningsomstændigheder, endskønt de er renskrevet på maskine. Her et enkelt eksempel:

“ 9/2, -68

Vilken dag. Tidigt åkte jag till Centrumgården och städade. Höll på till kl. tio förm. Sen handlade jag på Kronhallen på hemvägen (fastän jag var lumpigt klädd) – – – Hemvägen genom Timssåsskogen var som en semester-resa. Det går lagom fort att cykla. Man hinner se sig omkring.
– Så ner till Hertha, vi gick igenom frågorna till Konsums afton-skolekurs. ... sen matlagning hemma och till städningen igen ... Nej jag somnar – (s. 82)

Trætheden noteres af tankestregerne, ligesom dagbogens mange "huller" i den fremadskridende tid gestalter den faktisk manglende tid og energi til at skrive, og på den måde realiserer *Rapport fra en gulvspand* også det reproduktive (omsorgs-)arbejdes fysiske form i sin skrift.⁹ Den er "spredt", fordi der aldrig er tid til, skal vi kalde det, en *sammenhængende og egen produktivitet*, når man er stedt i omsorgsarbejdets tid: *A woman's work is never done*. De tekster, Maja skriver, mens hun udfører sit arbejde, må derfor også blive fragmentariske – dagbogsagtige, notatagtige, en reproduktivt relateret form, der i 1970'erne findes andre eksempler på. Man kunne f.eks. nævne Vita Andersens *Tryghedsnarkomaner* (1977), der ifølge forfatteren selv først og fremmest er skrevet på servietter og andre former for lap- per, mens hun arbejdede som opvasker, servitrice og på fabrik.

Da kritikeren Torben Brostrøm kaldte Vita Andersens digte for knæk-prosa, var det ikke venligt ment.¹⁰ Det er heller ikke ment som nogen ros, når den danske lektør omtaler Ekelöfs *Rapport fra en guldspand* som "spredt", men det ligger åbenbart ikke lige for at forestille sig, at teksternes form også kunne være en konsekvens af deres tilblivelsesomstændigheder, af kvinders specifikke arbejdsliv, og at teksternes form derfor ikke blot er et resultat af et æstetisk valg. Det er også en politisk handling at føre det egne til torvs på de præmisser, det nu kan føres til torvs på: *Rapport fra en gulvspands* "spredte" form kan ikke adskilles fra forfatterens omhyggelige notering af dens tilblivelsesomstændigheder.

Inger Christensen taler også meget præcist om den kønnede arbejdsdelings konsekvenser for forfatterarbejdet i en tale om kvinder og litteratur, som hun afholdt i Herning i 1977, og hun er også ganske radikal i tonen, idet hun simpelthen siger følgende: "Hvis menneskeheden skal overleve, bliver det nødvendigt med en holdningsændring til denne arbejdsdeling". At ophæve den kønnede arbejdsdeling er intet mindre end et spørgsmål om menneskets overlevelse – et tema, jeg har uddybet i en anden sammenhæng.¹¹ Hvad der også er interessant at koble til Ekelöfs "spredte form" er Christensens præcise beskrivelse af sammenhængen mellem arbejdet og teksternes form:

“Arbejdet har hele tiden været det samme. Men de enkelte dele af arbejdsprocessen har været underkastet skiftende betingelser. I grove træk følgende tre skift: 1) ca. 7 år med heldagsarbejde og skriveri om aftenen 2) ca. 7 år som heldagsforfatter, hvor jeg mest skrev i klumper af tid af en varighed på mellem 3 uger og 3-4 måneder, i næsten fuldkommen isolation. 3) og nu en periode, hvor døgnet er inddelt efter det lille barns rytme, fra den første tid, hvor hele døgnet var delt i korte næsten lige lange tidsrum, frem til børnehavetiden, dén jeg lever i nu, som i princippet har følgende model: 3 timer sammen, 7 timers arbejde, 5 timer sammen og 9 timer til rest til søvn osv. Det er min erfaring, at man kun kan fastholde sit arbejde som forfatter ved at indregne de skiftende betingelser som noget konstituerende for arbejdsprocessen. *Taget helt praktisk: Hvis man kun har skrivetid i ny og næ er det godt med korte, løsrevne digte, aforismer, “breve”, koncentrerede notater og skitser til planer man ikke ved om man nogensinde får udført.* Hvis man har al tid til sin rådighed og dermed lange analyse- og opladningsperioder, kan man roligt styrte sig ud i mere sammenhængende kompositioner, måske endda romaner der aldrig bliver færdige. *Men hvilke kvinder har nogensinde al tid til deres rådighed? Jeg har været så heldig at jeg har haft den illusion et par gange.* (Christensen, 815-816, min kursivering)

Forfattere har altid beskrevet deres arbejdsproces. Kant skriver fra kl. 5 til 8 om morgenen, Hemingway en side om dagen etc. Proletaren skriver i proletarens nat. Det nye her er, at den kvindelige forfatters dobbelte arbejde – lønarbejdet og det reproduktive arbejde/omsorgsarbejdet – bliver italesat som en præmis for, hvilke former litteraturen overhovedet kan antage, når den er bestemt af kvindens tid. Inger Christensen taler om skitser, udkast og projekter, der aldrig bliver færdige, en erfaring, der også kan hænge sammen med Majas: “Man är ALDRIG ledig när man sköter ett hushåll” (s. 76).

Usynlig mor, usynligt arbejde

Maja har som nævnt fem børn, hvoraf to er tvillinger, og det lykkes hende altid at skaffe mad til dem, mens det kniber mere med tøj og andre nødvendigheder. Det svenske velfærdssamfund rører på sig i slutningen af 1950'erne, men der er ligesom ikke rigtig plads til Maja og hendes behov i de institutioner, som er under etablering. Besøg på socialkontoret er altid forbundet med ydmygelser. Da én af sønnerne på et tidspunkt søger om et statsligt uddannelseslån, afvises ansøgningen med den begrundelse, at han ikke har forstået, at pengene skal betales tilbage. Det allerførste stykke i *Rapport fra en gulvspand* er en erindring helt tilbage fra 1953, da børnene var små, og igen giver teksten os et konkret, nærmest performativt billede af, hvordan Maja oplever sig selv og børnene som et fremmedlegeme i det institutionelle rum:

“Jag minns en dag för länge sedan

Solen gassar och tvillingvagnen är tung att köra. De största barnen går bredvid kärran där tvillingarna sitter. Alla barnen kinkar och gnäller. Själv är jag dödstrött. Vi har suttit på dispensären fyra timmar. Det är otroligt många sprutor barn ska ha före skolåldern. De ska skyddas mot difteri, smittkoppor och lungtuberkulos. “Skönt att vi är på hemväg”,

tænker jag. Sister Anna-Lisa hade varit på så dåligt humör. Hon hade ryckt ner de rena barnkläderna som jag lagt på bordet i väntrummet. (Var skulle man lägga dem?) Det egna knäet blev snart fullt minsann när man hade många barn att klä av. (s. 7)

De svenske sundhedsmyndigheder tilbyder vacciner til alle børn, og det tager Maja naturligvis imod. Det er ikke første gang, hun tropper op med de fem børn. Denne dag må de vente fire timer. Men det egentlige misforhold mellem Majas behov og systemets orden opstår, da Maja lægger noget af børnenes (rene, det er vigtigt) tøj på et bord, og det af en sygeplejerske brutalt skubbes ned på gulvet. Hvor skal det være, spørger Maja? Der er ikke plads i mit skød til fem børns overtøj. Systemets svar på dette spørgsmål er voldelig afvisning, sygeplejerskens handling er brutal. Men det er også et generelt billede på, at der ikke er plads til mødre og småbørn i den lineære, effektive tid. De larmer, fylder og forstyrrer. Den lineære verden er også en verden, hvor det reproduktive arbejde skal ses og høres så lidt som muligt.

Reproduktivt arbejde er selvfølgelig også det deciderede omsorgsarbejde, men Maja oplever på ingen som helst måde dette omsorgsarbejde som et "kald". Hun beskriver det som en møllesten om halsen (s. 69). I et stykke, hvor hun, og ikke for sidste gang, henvender sig direkte til sin *soul mate*, den store svenske forfatter Harry Martinson, skriver hun sådan her om moderskabet:

“Jag tror den svåraste roll och det svåraste yrke som finns är att vara MAMMA. Man får ett slags ansvar och man känner sin oförmåga varje dag. Inte hinner man känna någon Moderslycka inte. Det är kanske någon minut någon gång. (s. 38)

Det er rigtig mærkeligt, at den svenske litteratur- og kønsforskning ikke har interesseret sig synderligt for Maja Ekelöfs forfatterskab. Det kan skyldes, at hun overhovedet ikke deltager i den svenske kvindebevægelse i 1970'erne (Grupp 8) og heller ikke skriver eksplicit om "kvindespørgsmål", som de formuleres af samme. Det kan også skyldes en berøringsangst overfor hendes radikalitet. Hun var maoist, kaldte Olof Palme for en klassefjende og mente, at man burde løslade samtlige kriminelle fra fængslerne, hvilket bestemt ikke er det eneste drastiske forslag, hun fremsætter i brevsvekslingen med Tony Rosendahl.

Men i ovenstående notat taler hun kritisk om moderskabet som et "yrke" – et erhverv – på præcis samme måde, som de italienske feminister samtidig taler om det reproduktive arbejde som lønarbejde. Hun er simpelthen en af Sveriges mest radikalt tænkende feminister, uden at hun som sådan identificerer sig som feminist. Dertil er hendes beskrivelser af forsørger-/moderrollen ofte virkelig skarpe knive i skuffen. Nytårsdag 1968 sidder hun i køkkenet og venter på, at de halv-voksne børn skal stå op. Hun ærgrer sig over ikke at kunne gå ud i den klare luft, men: "Jag kunde väl gå ut själv, men när man ska stå för maten sitter man bara och lurpassar på nästa mål. Man är ALDRIG ledig när man sköter ett hushåll" (s. 76), hvilket er en ualmindeligt præcis beskrivelse af en bestemt del af forælderrollen: Den *ventetid*, der opstår, når man har store børn. En ventetid, som ikke rigtig kan bruges til noget, men er et andet af det reproduktive arbejdes ansigter: At vente på barnet.

Hvad arbejdet som rengøringskone angår, er Maja fuldt bevidst om dette arbejdes absolutte værdi. Følgende passus kunne udmærket have stået i Silvia Federicis klassiske tekst "Wages against housework", hvorfor det fortjener at blive citeret in extenso:

“ Att vara städerska

Fy, säger väl de flesta om de tänker sig yrket som städerska. Ordet är tråkigt. Man nästan känner doften av damm och smutsigt skurvatten. Man känner också ryggvärk och man tänker på självsprickor. Yrket tillhör låglöneyrkena.

Det gör väl alla tunga arbeten. Man räknar med att det inte behövs utbildning för att bli städerska. Det är ett så krävande jobb att vem som helst inte stoppar för det ... Man måste vara frisk. Hela kroppen slits. (Vem betalar utsliten rygg, svullna händer och onda knän?)

En del lättare städarbeten går att sköta utan nån vidare ansträngning. Men om man ska försörja sig på yrket får man ta båda lättare och tyngre arbeten. Man ska arbeta med rak rygg. Det är inte lätt, när man måste stå på huvudet i ett för att klara av allt som måste göras. – Fastän jag är så trött på arbetet känner jag at det är ett viktigt arbete ... Så nedslitet allting blir om det inte hålls rent. Tänk på New York hur det såg ut där när renhållningsarbetarna hade strejkat en vecka. Om ingen tar bort skräp är snart en stad förstörd. (s. 83-84)

Rengøringsarbejdet er usynligt og ringeagtet, men, som Maja skriver, kan det blive meget synligt, hvis det ikke bliver gjort. Her er hun ikke langt fra at overveje strejken som modstandsform, og strejken har blandt andet den stærke egenskab, at den, udover at presse kapitalen, synliggør det usynlige arbejde på en meget håndfast måde: Den kan afbryde den tryllekreds af usynlighed, der omgiver det reproduktive arbejde. Maja følger som nævnt levende med i tidens politiske begivenheder – både ændringerne i det svenske samfund, udviklingen af velfærdsstaten, den verserende massearbejdsløshed og USAs kolonialistiske krige. Denne lineære akse er ikke en akse, Maja har adgang til, endsige efterstræber at agere på, men hun ser det som en pligt at følge med i dens overgreb på verdens undertrykte. Hun stiller sig solidarisk med alle, men uden tiltro til, at det almindelige parlamentariske system er et sted, hvorfra forandringer kan komme. Hun læser Ho Chi Minh, Kropotkin og Mao og nærer ingen illusioner om, at det svenske socialdemokrati repræsenterer en ny samfundsorden. Maja er revolutionær: "Ingen kan vara lycklig och ha livslust i grannskapet av miljoner svältande förtryckta människor. Leve Världsrevolutionen" (s. 148-49).

Kristeva skriver om kvinders forsøg på at gøre oprør mod (i stedet for at deltage i eller melde sig ud af) den symbolske orden, at de enten kan antage radikale voldsformer (Ulrike Meinhof) eller vende sig mod "kulturel innovation" (nye skriftformer f.eks.), men i Majas tilfælde handler det snarere om at synliggøre den tid, der er hendes, ved hjælp af de forhåndenværende midler: I dette tilfælde ikke mindst at beskrive et urepræsenteret liv så præcist og performativt, at det faktisk kan ses og mærkes af andre.

Græssets tid

Maja har ikke tid, men hun tager den alligevel. Den manglende tid er dog ikke en erfaring, hun opfatter som privat. To gange citerer hun den første linje af Edith Södergrans digt “Det finns ingen som har tid”, et digt, hvis næste linjer lyder sådan her:

“ Det finns ingen som har tid i världen
än Gud allena.
Och därför komma alla blommor till Honom
och den sista bland myror.

Maja citerer kun digtets første linje, og det forstår man godt. Hvis der er noget, mao-isten Maja ikke vil associeres med, er det “Gud”. Men “Guds tid” er også et udtryk for, hvad Kristeva ville kalde “monumental tid” – den fortsættende, cykliske tid – som Maja også kender og længes efter, men selvfølgelig ikke har tid til at mærke i andet end i korte glimt. Det er ikke en religiøs længsel eller en længsel efter udødelighed, men en længsel efter at befinde sig uden for den lineære tids mange fordringer, og det er et sted, som Maja forbinder med græs. Det er sjældent, at Maja ser sin krop som andet end et værkende vedhæng, men d. 26. juni 1967 lægger hun sig på græsplænen og slapper af: “I dag har jag legat på gräsmattan och lekt att jag varit vid en sjö. Jag gick och blötte mig i badkaret emellanåt.” (s. 58). Det er der måske ikke noget spektakulært ved. Bortset fra at det er bogens eneste eksempel på noget, man kunne kalde nydelse forbundet med en fantasi: Hun har leget, at hun var ved en sø.

Maja besøger ofte et nærliggende plejehjem, hvor hun besøger og taler med de gamle. Dér, i plejehjemskvindernes standsede ventetid, føler Maja sig virkelig godt tilpas:

“ Jag var på vårdhemmet. Egentligen det enda stället jag vill gå till. Känner mig gladare bland de gamla. Man kunde tro att man skulle bli ledsen av att se hur människans sista dagar är: sängläge, förstoppning, åderförkalkning och så, men jag blir jätte-lugn efter ett besök där. Tycker inte det är något konstigt med åldrandet eller något hemskt. Jag tänker på att blommor och gräs blir vissna och ibland ruttna innan de går bort. – Måtte mina barn se det så, om jag blir sängliggande flera år innan jag dör. – Nu ska jag räkna mina pengar och se om jag kan gå med Hertha och Vega på julhandeln i morgon. (s. 156)

Plejehjemmets tid er monumental, fordi den ikke “skal” noget. Vi er hinsides det produktive, og de kvinder, som Maja besøger, er også frisat fra det reproduktive. At blive gammel er for Maja at forene sig med resten af verden, der for så vidt hele tiden har været der, men som hun måske kun har sanset på en heldig cykeltur, eller når hun en sjælden gang har ligget på en græsplæne. Blomster og græs visner og rådner, og det gør mennesket også – og det er for Maja en glæde at tænke på sig selv som en del af dén proces. Det kan synes ydmygt at identificere sig med græsset, men præcis græs er jo et af de almindeligste billeder på dødelighed – kødet bliver til hø – og det er ikke en tidserfaring, der skræmmer, men derimod betrygger Maja. Plejehjemmet bliver Majas atopi, fordi stedets standsede tid også giver plads til minder og historier (hun tager som regel derhen for at snakke). Her er der faktisk en

symbolsk orden, hvis tid kan rumme de gamle kvinder. En tid, der i citatet kraftigt kontrasteres med kapitalens afmålte og tildelte angst-tid: “– nu ska jag räkna mina pengar och se om jag kan gå med Hertha och Vega på julhandeln i morgon”.

Græsset som metafor for et liv, der ikke dør som ingenting, dukker op igen på et tidspunkt, hvor Maja er meget bekymret for sin søn Ola:

“ Söndag kväll

Ola har inte kommit från Karlstad än. Vad ska det bli av hans vilshenhet. – nog är det svårt att veta var man har sin plats. Man måste klamra sig fast vid ett grässtrå, där man håller et slags grepp så att man vet något så när vad man befinner sig i Kaostillståndet. Mitt grässtrå är mitt städarbete. Jag kan ju kalla moppen grässtrå. Så länge jag orkar hålla på med det slitet vet jag min plats i tillvaron. (s. 164)

Det strå, som Maja har at gribe efter i tilværelsen, er rengøringsarbejdet, og læg mærke til den utrolige metafor: *Jeg kan jo kalde min moppe græsstrå*. Moppehovedets grå og ildelugtende bomuldssnore kan forvandle sig til noget, der for Maja er så forbundet med livets cykliske temporalitet som græsstrå. Tonen er måske sarkastisk, men det er også en ret smuk, anti-metafysisk filosofi. At moppe gulv er også at deltage i arbejde, der ikke blot er livsopretholdende for én selv, men for verden som sådan, og det véd Maja godt. Præcis som Sonja Åkesson og Inger Christensen, forfattere, hun er samtidig med, vidste dét – og skrev om det.¹²

Når Kristeva skriver om forskellige erfaringer og gestaltninger af tid som den feministiske filosofis mest centrale problem, så ræsonnerer det virkelig i en tekst som *Rapport fra en gulvspand*. Det er gennem fokus på tidsperspektiverne, den lineære tid, de forskellige reproduktive tider, den manglende tid og den standsede tid, at vi får øje på, hvorfor Maja Ekelöfs værk er så hårdtslående og nyskabende en tekst til tiden – både hendes egen og vores.

1970'ernes litteratur og filosofi kan med stort udbytte genbesøges, når vi betragter de spørgsmål, som litteraturen er optaget af i dag: Det reproduktive arbejdes status er under forhandling, i hvert fald hvis vi spørger den nordiske samtidslitteratur. Det viser sig ikke kun som svangerskabsrealisme og ømhedsaktivisme, men også som en generel rettethed mod et bæredygtigt liv, der ikke opbruger og forbruger, men nærer og opretholder. At gøre rent er forfærdeligt, når det ødelægger krop og søvn, og ingen penge giver. Men rengøring er der jo, som Maja Ekelöf også påpeger, i sig selv aldeles intet i vejen med. Det er en forudsætning for livets opretholdelse.

I *Rapport fra en gulvspand* kæmper Kristevas forskellige tidsformer med hinanden, uden at de dog ophæver hinanden, og bogen placerer sig således nogenlunde dér, hvorfra det nye, ifølge Kristeva, skal komme: Maja Ekelöfs rapport er solidt placeret i den historiske tid, uden at den på nogen måde accepterer de begrænsninger, denne historiske tid er gjort af.

Noter

- 1 Filosofiens forsøg på at begrebsliggøre tiden er naturligvis omfattende: fra den oldgræske skelnen mellem Aion, Kronos og Kairos til Henri Bergsons *temps* og *durée*. I denne korte artikel holder vi os til Kristevas distinktioner. De låner både fra eksempelvis Platon og Nietzsche, men er fint forståelige uafhængigt af deres filosofihistoriske kontekst.
- 2 Der findes en dansk oversættelse af "Kvindetid" i antologien *Køn og moderne tider*, redigeret af Tania Ørum og Marie-Louise Svane (1991).
- 3 Se Spivaks: "French Feminism in an International Frame" og Butlers "The Body Politics of Julia Kristeva".
- 4 Ursula K. Le Guins *The Carrier Bag Theory of Fiction* er meget læst i Danmark i disse år. Den forener et økokritisk perspektiv med en feministisk antropologi, og den danske oversættelse er udkommet på forlaget Virkelig.
- 5 Virginia Woolf: *Three Guineas*. Hvis man ønsker et hurtigt rids af, hvad Woolf mener med "processionens tid", se Friis 2023.
- 6 Jeg vælger for enkelhedens skyld for det meste at referere til fortælleren i *Rapport fra en gulvspand* som "Maja". "Maja" er Maja Ekelöf, men "Maja" er også den fortællende instans, der viser sit liv frem på en bestemt måde. Der er f.eks. mange emner, som "Maja" ikke tager op. Det forliste ægteskab, hendes egen opvækst – for nu at nævne et par potentielt interessante temaer.
- 7 *Slamkrypare* er svensk 1960'erslang for lærredssko med tykke gummisåler og lynlås. De har navn efter den fiskeart, som på dansk hedder dyndspringere.
- 8 Majas succes med *Rapporten* giver adgang til helt nye kredse. En fælles bekendt bliver årsagen til, at hun indleder en korrespondance med den berygtede forbryder Tony Rosendahl, der sidder i det sikrede fængsel Kumla for grov økonomisk kriminalitet. I deres senere publicerede brevveksling kan man bl.a. læse, at Maja ønsker at lukke alle fængsler og sætte de kriminelle fri.
- 9 For mere herom se Friis 2021.
- 10 For en grundig gennemgang af Vita Andersen-receptionen, se Mai 2013.
- 11 Se Friis 2020.
- 12 Se Friis 2020.

Litteratur

- Butler, Judith (1988): "The Body Politics of Julia Kristeva", i *Hypatia* 3.3, s. 104-18 .
- Christensen, Inger (2018): *Verden ønsker at se sig selv*, København: Gyldendal.
- Dalla Costa, Maria og Selma James (1975): *The Power of Women and the Subversion of the Community*, Falling Wall Press.
- Ekelöf, Maja (2010 [1970]): *Rapport från en skurhink*, Stockholm: Norstedts.
- Ekelöf, Maja og Tony Rosendahl (1972): *Brev*, Stockholm: Rabén och Sjögren.
- Federici, Silvia (1975): *Wages against Housework*, Falling Wall Press: Power of Women Collective.
- Friis, Elisabeth (2020): "Jeg ser en lighed mellem mig og kartofler": Reproductivt arbejde i skandinavisk poesi", i *Passage* 84, s. 65–76.
- Friis, Elisabeth (2021): "Svangerskabsrealisme i Olga Ravns *Mit arbejde*", i *Dansk Noter* 1, s. 8-11.
- Friis, Elisabeth (2023): "Sammen med Virginia, bell, Silvia og alle andre feminister må vi tale freddens sprog", i *Information*, 23. oktober 2023.
- Jardine, Alice (1981): "Introduction to Julia Kristeva's 'Women's Time'", i *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 7.1, s. 5–12.

- Kristeva, Julia (1981): "Women's Time", i *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 7.1, s. 13–35.
- Mai, Anne-Marie (2013): "Vita revisited", i *Kritik* 46, s. 208.
- Olsson, Annika (2002): *Att ge den andra sidan röst: Rapportboken i Sverige 1960-1980*, afhandling, Uppsala, 2002.
- Rancière, Jacques (2012): *Proletarian Nights: The Worker's Dream in Nineteenth-century France*, London: Verso.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1981): "French Feminism in an International Frame", i *Yale French Studies* 62, s. 154-184.
- Van den Brink, Nina (2022): *Jag har torkat nog många golv: En biografi om Maja Ekelöf*, Stockholm: Norstedts.
- Watts, Carol (1998): "Time and the Working Mother – Kristeva's "Women's Time" Revisited", i *Radical Philosophy* 91, s. 6-17.